Judith A. Vega

Gender, politiek, geschiedenis - Reflecties op een trias

Dit artikel vormt een introductie op het thema van dit nummer: geschiedenissen van mannen en vrouwen in de politiek. Het zijn verraderlijk eenvoudige woorden: mannen, vrouwen en politiek. Bij een geschiedenis mét die begrippen, hoort evenwel een geschiedenis ván die begrippen. Hieronder dus een korte geschiedschrijving van de verbindingen en scheidingen tussen mannen, vrouwen en politiek die in het historiografische debat zijn aan te treffen. Is gendergeschiedenis hetzelfde als de optelsom van vrouwengeschiedenis en mannengeschiedenis? Welk verband is er tussen geschiedschrijving van vrouwen en mannen in de politiek en gendergeschiedenis als *politieke geschiedschrijving? U leest over vrouwen-, gender-, en mannengeschiedenis, over politieke geschiedenis en politieke geschiedschrijving, over een uitdijende betekenisproductie die een carrière bouwde uit onzichtbaarheid, en over de verraderlijkheid van 'gentlemen'.*

Dit artikel wordt een reis langs verleidende concepten, mistige vergezichten, en onzichtbare referenten die niettemin door alles heen schreeuwen. Het traject is bepaald door verbindingslijnen te trekken tussen drie tot elkaar veroordeelde begrippen: gender, politiek, geschiedenis. Als uw gids laat ik me zelf leiden door verschillende gidsen. De belangrijkste noem ik u meteen: Joan Wallach Scott, de vrouw die zo talentvol muren heeft geslecht tussen vrouwengeschiedenis en feministische filosofie, of feministische geschiedenis en vrouwenstudies filosofie (enz.), of tussen modernistische filosofen/historici en postmodernistische idem (die dat beide dan niet meer zijn). U ziet het, het stotteren is al begonnen.

Eind jaren tachtig, als vrouwengeschiedenis en vrouwenstudies inmiddels een ontwikkeling van zo'n twintig jaar hebben doorgemaakt, beginnen zich bij de beoefenaars diverse aarzelingen af te tekenen aangaan-

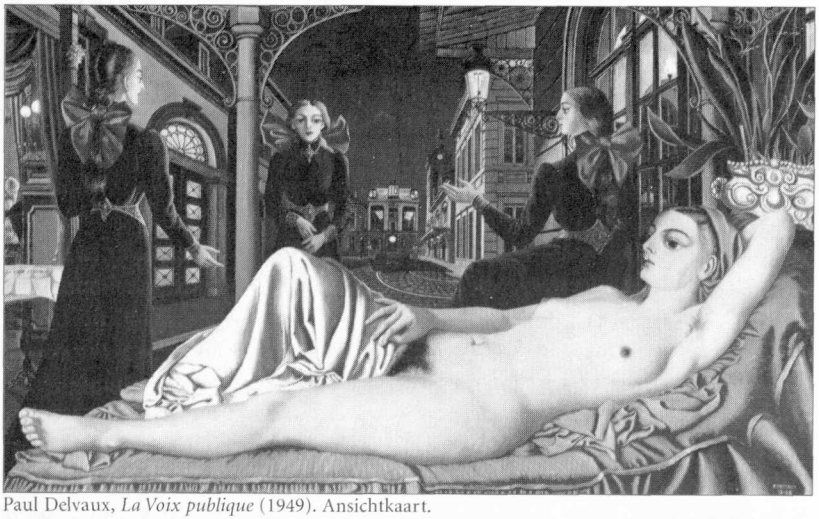
de de naamgeving, en daarmee de inzet, de bedoelingen en het dekkingsgebied van het vakgebied vrouwenstudies.

In 1989, in het net bestaande tijdschrift *Gender and History*, ziet Judith Bennett als belangrijkste zorg van vrouwengeschiedenis voor het komende decennium 'the trend towards increasingly less explicit feminist perspectives in our scholarship.'[1] Ze constateert dat er een verschil is gegroeid tussen vrouwengeschiedenis, die simpelweg het onderwerp 'vrouwen' toevoegt aan het historisch onderzoek en niet 'ideologisch' wil zijn, en feministische geschiedenis, die geïnteresseerd is in machtsrelaties en uitsluiting. Haar klacht richt zich tegen de depolitisering van de vrouwengeschiedenis die zich al te zeer met het gevestigde academische bedrijf is gaan identificeren. Het is niet het enige probleem met het woord 'vrouwengeschiedenis', of 'vrouwenstudies', dat intussen gesignaleerd is.

De redactie van *Gender and History* schreef in haar eerste nummer, voorjaar 1989: 'In addressing men and masculinity as well as women and femininity, the journal will illuminate the ways in which societies have been shaped by the relations of power between women and men'. De boodschap is duidelijk: men wil historisering niet alleen aan 'vrouwen' hechten, immers, 'vrouwen' zijn juist het te emanciperen onderwerp van historische studie omdat ze níet op hun eentje in de geschiedenis bestaan. Aangezien niet 'vrouwen' maar vrouwen binnen 'sekse-verhoudingen' het eigenlijke onderwerp van vrouwengeschiedenis zijn en 'mannen' - hoe dan ook - dus in het verhaal thuishoren, verdient het inclusievere begrip *gender* de voorkeur boven *women.*

En dan die derde, misschien wel meest kribbige, klacht over de naam vrouwengeschiedenis of vrouwenstudies. Die geldt de inmiddels ritueel bekende eenkennigheid van het woord 'vrouwen' ten opzichte van het ingewikkelde veld van politiek relevante identiteiten. 'Vrouwen'-geschiedenis veronderstelt een te eenduidig object van onderzoek: het suggereert een noemer van ervaringen die niet bestaat. Klasse, kleur, seksuele oriëntatie: het werden de belangrijkste (niet de enige) collega's van sekse. Het begrip 'vrouwen' is een tamelijk onbeholpen samenvatting van (wiens? wier? welke?) empirische werkelijkheid. Een vaak gemopperde tegenwerping is: dat 'vrouwen' bestaat toch 'echt', in een of andere zin? Maar dit is toch een veel mooier woord, en het past voor al die zinnen, zucht men het antwoord dan, en laat het *gender* zacht, proevend in de mond rollen.

1 Judith M. Bennett, 'Feminism and History', *Gender and History*, 1 (Autumn 1989) 251-272, citaat op 252.

Paul Delvaux, *La Voix publique* (1949). Ansichtkaart.

Op deze reis bespaar ik u langs het '*sex-gender*'-debat te lopen, dat kunt u elders wel bezichtigen. Hier is alleen de afloop van belang, de conclusie dat *sex* (geslacht, natuur, biologie) nu eens voor een verschil (met *gender*) stond dat we niet meer nodig hadden – *gender* zou de problematiek die dat verschil beschreef zelfstandig afdekken. Het onderscheid tussen *sex* en *gender* is afhankelijk van een verondersteld monopolie van de biologie op het natuurlijke feit, en in de handen van de (ondermeer feministische) wetenschapskritiek was (ook) de biologie tot een verhalende, 'representerende' wetenschap geworden.

Taal kan niettemin reden voor ongemak zijn: met ongeveer tien jaar vertraging gaat Nederland overstag, en dringt het Engelse begrip *gender* ook hier door in de naamgeving van het onderzoeksgebied. Het *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* besluit in 1998 het *Tijdschrift voor Genderstudies* te worden. Voor de auteurs in het eerste nummer is het geen voorhoedegevecht: 'Nu gender ingeburgerd is, wordt het de hoogste tijd om het begrip weer te problematiseren.'[2] De *communis opinio* in het blad is min of meer dat het begrip *gender* 'handig' is, vooral gezien de in brede kring gevoelde problemen

2 Lilian Halsema en Petra Scheurs, 'Genderherfst', *Tijdschrift voor Genderstudies*, 1 (maart 1998) 10-12, citaat op 10. Een eerder debat dat het tijdschrift, in 1990, entameerde over vrouwenstudies versus genderstudies had niet geleid tot een naamsverandering. Zie *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, 11 (1990) 4.

met het begrip 'vrouwen' als eenheid van onderzoek. Maar het nieuwe begrip wordt in het algemeen ook weer als een problematische oplossing ervaren. Boeiend is dat de twijfels die rondom het woord 'vrouwenstudies' waren gerezen - kortweg: depolitisering, mannen, 'vrouwen' - aan een tweede carrière blijken te zijn begonnen rond het woord 'genderstudies'.

Joyce Outshoorn ziet aan het woord genderstudies het probleem kleven dat voor Bennett aan het woord vrouwenstudies hing: ze ziet een risico van depolitisering in vergelijking met 'vrouwenstudies'. Ze vindt het een probleem 'dat gender niet automatisch verwijst naar macht. Door het neutrale karakter van het begrip laat het zich heel goed accomoderen in een liberaal vertoog over sekserollen en sekseverschillen.' Terecht stelt ze dat 'alleen binnen bepaalde theoretische contexten gender wordt gezien als uitkomst van machtsprocessen.' Maar we zagen al dat deze bezwaren ook geformuleerd konden worden ten aanzien van het 'vrouwen' in 'vrouwenstudies'.

Outshoorn vindt het een winstpunt dat met het woord *gender* ook de categorie 'man' tot onderzoeksobject wordt gemaakt. Het in beeld brengen dat ook mannen een gender hebben is 'een machtig wapen om de mannelijke norm ter diskussie te stellen', en af te rekenen met de verwarring van 'man' met 'universele mens'. Ze waarschuwt dat het gebruik van 'gender' niet moet gaan suggereren dat we over symmetrische zaken praten: onderzoek naar mannelijkheid zal moeten aantonen hoe mannelijkheid telkens als superieur en als norm wordt geconstitueerd, hoe steeds weer een hiërarchie wordt gecreëerd.[3] Maar juist die formulering herhaalt een problematiek uit vrouwenstudies: die van het begrip patriarchaat. Ook in dit opzicht maakt de introductie van het woord gender blijkbaar weinig uit – 'gender' noch 'vrouwen' geven uit zichzelf uitsluitsel over een te hanteren kritisch theoretisch perspectief. Bovendien, in wat tegenwoordig mannelijkheidsstudies heten, is het verschil tussen hegemoniale en niet-hegemoniale mannelijkheid snel een prominent thema geworden. Het wordt lastig om onderzoek daarnaar niet als genderstudies te willen aanmerken.

Stefan Dudink wijst er tenslotte op dat gender niet voorgesteld moet worden als een *oplossing* voor het referentie-probleem dat aan 'vrouwen' kleefde, als de 'eindhalte van wat wel het "constructivistisch traject" is genoemd'. Het begrip gender moet juist de spanningen die in het

3 Joyce Outshoorn, 'Gender: revolutie en risico', *Tijdschrift voor Genderstudies*, 1 (maart 1998) 5-6.

feministisch onderzoeksproject rond de categorie 'vrouwen' bestaan, in stand houden, aldus Dudink. Zeker, maar terwijl de conceptwisseling het probleem wellicht scherper accentueert, repeteert 'gender' dus slechts de referentiële problematiek die ook in het woord 'vrouwen' huisde.[4]

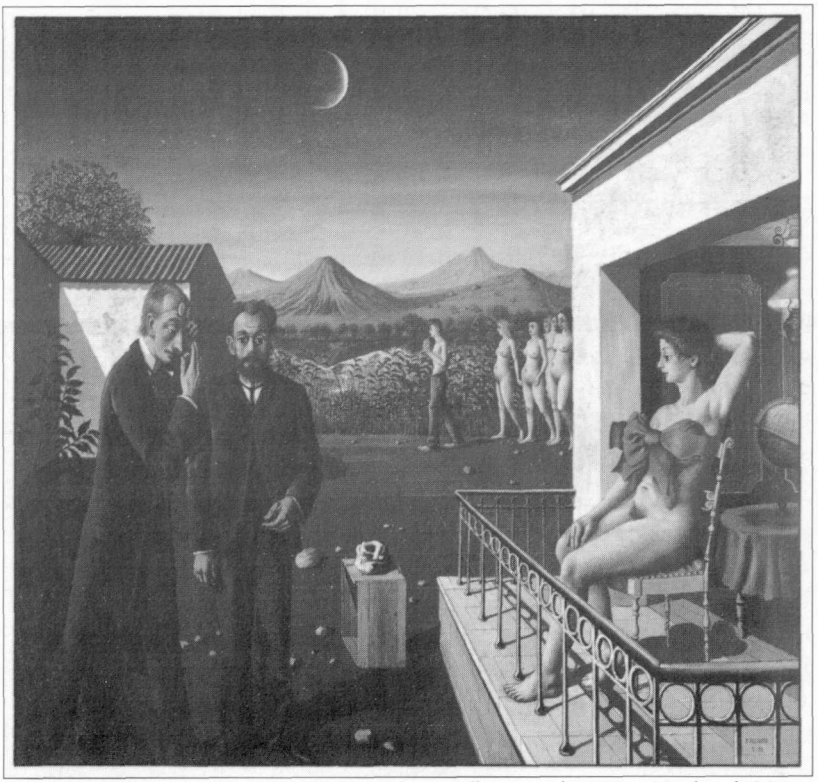
Gendergeschiedenis

De diverse wegen in de zelfreflectie van het onderzoeksgebied vrouwengeschiedenis, c.q. vrouwenstudies, leken niettemin onstuitbaar naar het begrip *gender* te leiden. Gender zou 'ook' over mannen gaan; gender zou geen homogene categorie 'vrouwen' vooronderstellen; gender zou het biologische sekse eindelijk radicaal tussen haken zetten; gender zou zich helderder bewegen op het niveau van betekenis – 'mannelijkheid' en 'vrouwelijkheid' in één woord dat geen aanhalingstekens meer nodig had.

Joan Scott vertaalde eind jaren tachtig deze intuities in een aantal programmatische formuleringen over de relatie tussen gender en geschiedenis, die tot een gezaghebbende typering werden van het eigen disciplinaire karakter van gendergeschiedenis. In haar teksten passeren diverse definities van gender de revue, maar Scotts meest expliciete en omvattende definitie is de volgende tweeledige formulering: ten eerste: 'gender is a constitutive element of social relationships based on perceived differences between the sexes', en ten tweede: 'gender is a primary way of signifying relationships of power.' Even later herformuleert ze dit laatste als: 'gender is a primary field within which or by means of which power is articulated.'[5] Die centrale definitie is tamelijk intrigerend. Zoals het gros van de bijdragen aan het debat over gendergeschiedenis niet nalaat op te merken, is gendergeschiedenis niet zomaar een geschiedenis van relaties tussen de seksen, maar van *macht*srelaties tussen de seksen. Scotts zinnen leggen weliswaar verband tussen gender en macht, maar vreemd genoeg impliceert de definitie niet dat de beide seksen een verschillende positie hebben vis-à-vis macht. Nu wordt in de rest van de teksten herhaaldelijk de feministische inzet van het betoog betuigt, en verzet Scotts werk zich ook inhoudelijk tegen het verwijt met het begrip gender een pluralistische of sekse-neutrale wending te willen geven aan gendergeschiedenis. Toch is Scotts woordkeuze veelbetekenend, in een heel ander opzicht. De accenten

4 Stefan Dudink, 'Quender!', *Tijdschrift voor Genderstudies*, 1 (maart 1998) 7-9.

5 Joan Wallach Scott, *Gender and the Politics of History* (New York 1988) citaten op 42, 45.

Paul Delvaux, *Phases of the Moon* (1939). Uit: omslag van Ellen Kennedy en Susan Mendus ed., *Women in Western Political Philosophy. Kant to Nietzsche* (Brighton 1987).

in haar definitie verraden een bijzondere preoccupatie: Scott is in de allereerste plaats bezig de - in haar ogen onontbeerlijke - verbinding te leggen tussen gendergeschiedenis en politieke geschiedenis.

Scott wil gendergeschiedenis *als* politieke geschiedenis begrijpen. Tegelijk wil ze gendergeschiedenis als politieke geschiedschrijving zien, dat wil zeggen als onderzoeksgebied dat een kritische distantie houdt ten aanzien van zowel de woorden 'politiek' als 'geschiedschrijving'. De introductie van de term gender moest immers duidelijk maken dat niet alleen een nieuw onderwerp ('vrouwen') aan de historiografische agenda werd toegevoegd, maar dat een fundamentele transformatie beoogd werd van de bestaande disciplinaire paradigma's. Scott wilde gendergeschiedenis op de kaart zetten van de geschiedenis - die in haar *optima forma* de politieke geschiedenis is - en wilde dat doen op een manier die het object, en het

algehele uiterlijk, van de politieke geschiedenis zou veranderen. Bij haar is gendergeschiedenis altijd ook een debat óver politieke geschiedenis. Scott bespreekt een aantal vrouwenhistorische onderzoeken die zich bij uitstek op het gebied van de politiek bewegen, en stelt:

> 'The turn to political history by those interested in writing about gender has introduced notions of contest, conflict, and power into the process of the cultural determination of the terms of sexual difference. But by studying power as it is exercised by and in relation to formal governmental authorities, historians unnecessarily eliminate whole realms of experience from consideration. This would not happen if a broader notion of "politics" were employed, one that took all unequal relationships as somehow "political" because involving unequal distributions of power, and asked how they were established, refused, or maintained.'[6]

Aan de andere kant staan de politieke historici met hun fascinatie voor 'high politics', de historici 'most committed to writing narratives with male subjects at their center.'[7] Terwijl natuurlijk de tweedeling tussen het publieke en het private domein bij uitstek een product is van diezelfde politieke geschiedenis. 'High politics itself is a gendered concept [...] precisely in its exclusion of women from its work. Gender is one of the recurrent references by which political power has been conceived, legitimated, and criticized', noteert Scott.[8] Hier schemeren al de doublures van politiek en cultuur door, die naar weer een andere dimensie van 'politiek' wijzen: politiek als een symbolische orde, waar gender functioneel is in ieders verwerving van subjectiviteit en taal. Noties van gender structureren zowel de concrete als de symbolische organisatie van het sociale leven, schrijft Scott. Ze noemt die laatste een cruciaal onderdeel van haar definitie van gender als 'a primary way of signifying relations of power'. De symbolische interacties van gender en macht betreffen niet (alleen) het 'expliciete' seksisme, maar de impliciete, gecodeerde, niet-letterlijke connecties van gender en macht, die mede betekenis geven aan allerlei voorkomende praktijken van politieke ongelijkheid - bijvoorbeeld arbeids- en koloniale verhoudingen. 'Political history has, in a sense, been enacted on the field of gender.'[9]

Scotts feministische 'politieke' geschiedenis wil de traditionele

6 Scott, *Gender*, 25-26.
7 Ibidem 24.
8 Ibidem 48.
9 Ibidem 49.

grensafbakening van sociale, culturele, en politieke geschiedenis overschrijden. Haar 'brede' opvatting van politiek moet het historische onderzoek naar politiek losweken van de gouvernementele benadering door de politieke geschiedenis, en het bovendien oriënteren op de inzichten van de literatuurkritiek over betekenisgeving en tekstualiteit. Ze denkt dit samen te kunnen vatten door een door Foucault geïnspireerde benadering van macht te bepleiten, waarin geschiedschrijving zich richt op de gelijktijdige productie van macht, kennis, en identiteit: 'the process by which plays of power and knowledge constitute identity and experience.'[10]

Politieke of normatieve geschiedenis?

Het geworstel over de naamgeving van het vakgebied komt voort uit de weerzin tegen een potentieel essentialisme ten aanzien van 'vrouwen', maar cirkelt even vaak om die andere zorg: dat het vakgebied haar politieke *edge* verliest, en haar normatieve inzet ten onder laat gaan in een hoeveelheid 'waardevrije' beschrijvingen. We gaan het hier niet over 'waardevrijheid' hebben, het is veilig die even te parkeren op het terrein van de kentheorie/geschiedtheorie (en hun overspelige relaties tussen feiten en waarden, descriptie en prescriptie, positivisme en constructivisme, verhaal en wetenschap). De normativiteit in kwestie beweegt zich elders: op het terrein van de 'maatschappelijke betrokkenheid' van het feministische onderzoek. We zagen al dat de worsteling over naamgeving (ook) in dit opzicht weinig soulaas biedt, aangezien de kwestie speelt zowel bij 'vrouwenstudies' als 'genderstudies'. Wat wel soulaas zou kunnen bieden, is eens te kijken naar de formulering van die bezorgdheid. Want wat vaak opvalt, is dat politiek en normativiteit al te snel als één en dezelfde kwestie gezien worden. Kunnen we ze niet beter onderscheiden? Ik ga te rade bij mijn gids, en nog een raadsman.

Uit Scotts programma rolt de aantrekkelijke eis dat in het debat de termen gender, politiek, en geschiedenis alledrie even actief moeten blijven. Scott beschrijft gendergeschiedenis als een onderzoeksgebied dat behalve 'politieke geschiedenis' ook 'politieke geschiedschrijving' is. Dat tweede houdt in dat met zowel 'politiek' als 'geschiedschrijving' kritisch moet worden omgegaan. Scotts gendergeschiedenis is een onderzoeksgebied dat het begrip politiek in drie betekenissen wil hanteren: in de klassieke institu-

10 Ibidem 5.

tionele betekenis, in de 'contesterende' betekenis van 'betwistende activiteit', en in de betekenis van 'symbolische orde'. Haar herbepaling van de politiek maakt gendergeschiedenis bovendien een politiek van de geschiedschrijving. Het is 'politieke geschiedschrijving' ook in een kennispolitieke zin, dat wil zeggen, een onderzoeksgebied dat diverse aannames en praktijken van de historiografische discipline betwist.

Nu is er een onderscheid tussen politiek en normativiteit. De stelling dat gendergeschiedenis een politieke geschiedenis is en moet zijn, zegt weinig over of, en hoe, die geschiedschrijving 'normatief' moet zijn. We komen het nog regelmatig tegen, de oproep om gendergeschiedenis een functie te geven in het realiseren van gelijkheid tussen mannen en vrouwen. Een willekeurig voorbeeld is de serie *Women and Men in History* van uitgeverij Pearson, die door de redacteuren wordt gelegitimeerd met de hoop dat de publicaties ook zullen dienen 'to redress the gender imbalances of the past'. Let op het gebruik van 'redress', in plaats van 'address'. Is de enige manier om feministische historici als 'geëngageerd' te zien, willen dat hun werk 'eigenlijk' in dienst van sociale politiek staat? Ze zijn toch geen gemankeerde politicae? Er zijn zeker allerlei verbanden en invloeden tussen betekenispolitiek en sociale politiek, tussen interpretatie van de wereld en verandering van de wereld, maar de normativiteit van de een is niet die van de ander. De normativiteit van de geschiedschrijving lijkt me niet aan de sociale politiek ontleend te moeten worden, maar aan de aard en mogelijkheden van haar eigen werkterrein. De 'normativiteit' van gendergeschiedenis ligt dan in wat ze *als* politieke geschiedschrijving wil veranderen ten opzichte van de normen en waarden van het eigen historische vakgebied.[11]

11 In het voetspoor van Scott bespreekt ook Josine Blok de aspiratie van feministische historici niet alleen nieuwe kennis over vrouwen, maar ook een nieuwe visie op de bestaande kennis te produceren. Dat het werken in het hart van de geschiedwetenschap, aan een fundamentele verandering van methoden en concepten van de bestaande geschiedschrijving zo moeizaam verloopt, wijt ze aan bepaalde manieren waarop vrouwen in de geschiedbeschouwing altijd 'buiten het historische' zijn geplaatst. Hoewel af te dingen valt op Bloks diagnose van de reden van de incompatibilteit van vrouwengeschiedenis en de gevestigde geschiedenis, lijkt me de noodzaak van een feministische 'normatieve kritiek' van de geschiedwetenschap nog steeds actueel. Verg. Josine H. Blok, 'Vrouwengeschiedenis en de 'gevestigde' geschiedwetenschap: een historiografisch perspectief', in: *BMGN*, 109 (1994) 1, 26-52.

Hier is links een zijweg die nog een ander uitzicht biedt op de normatieve inzet van (politiek geëngageerde) geschiedenis. Daar zijn engagement en normativiteit niet al synoniem, en kunnen we inzoomen op de precieze normativiteit waaruit het engagement zelf eigenlijk voortkomt. De raadsman is Walter Benjamin, die een mooi onderscheid heeft gemaakt tussen twee verschillende motivaties van de geëngageerde geschiedschrijving: die van de wreker en die van de verlosser. De retoriek uit het verleden heeft voor historici natuurlijk niet minder bestaansrecht dan die van de *post-histoire*, dus graag even uw aandacht.

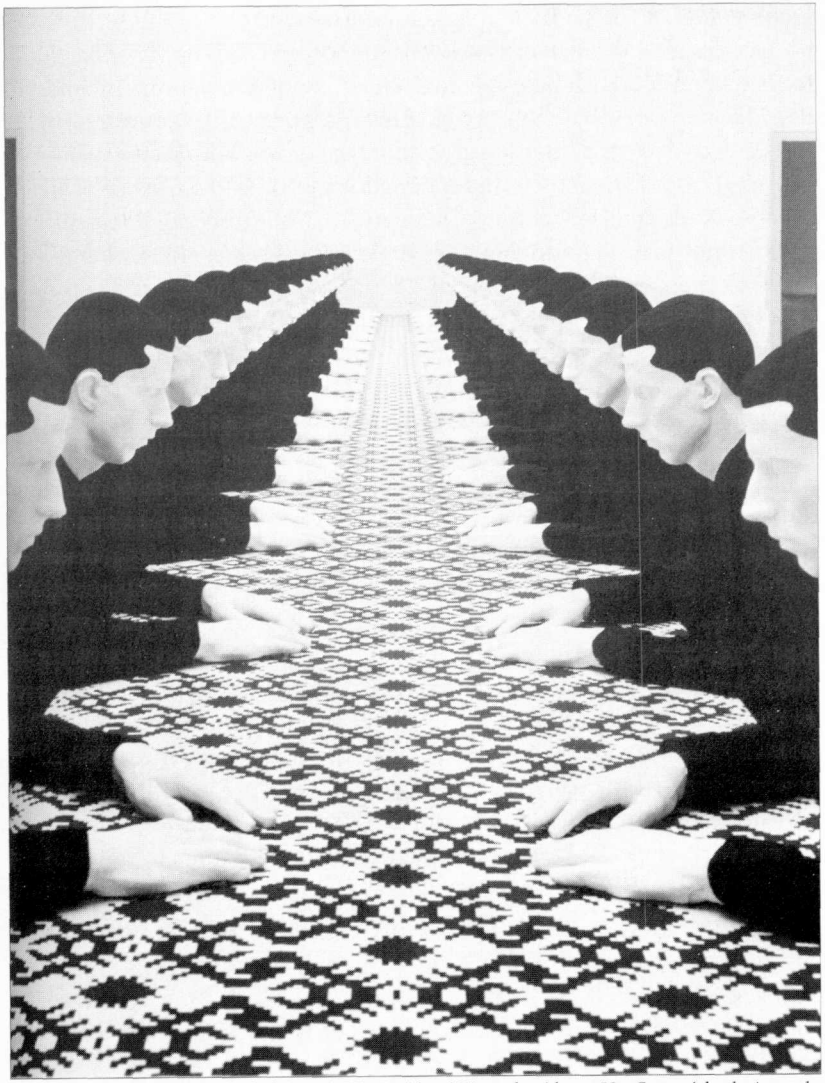
> 'Het subject van de historische kennis is de strijdende, onderdrukte klasse zelf. Bij Marx treedt ze op als de laatste geknechte, als wrekende klasse, die het werk van de bevrijding in naam van generaties verslagenen ten einde voert. Dat bewustzijn [...] was voor de sociaal-democratie van meet af aan aanstootgevend. [...] Ze schepte er behagen in de arbeidersklasse de rol van verlosser van *toekomstige* generaties toe te spelen. Ze sneed daarmee de pees van haar beste kracht door. De klasse verleerde op die school evenzeer de haat als de offervaardigheid. Want beide laven zich aan het beeld van de geknechte voorouders, niet aan het ideaal van de bevrijde kleinkinderen.'[12]

Het citaat lijkt me ook toepasselijk voor gendergeschiedenis (toch nog een verband tussen feministische en marxistische geschiedtheorie!) en het pleit eerder tegen dan voor de opdracht relevant voor de toekomst der gelijkheid te moeten zijn. U kunt kiezen tussen twee identiteiten: de politiek-historica als wreker of de politica/historica als verlosser. Mijn advies is niet uw 'beste kracht' te verspelen.

Mannenstudies

In de titel *Men's studies modified*, een boek uit 1981, was het *men's studies* geenszins bedoeld als een aan *women's studies* complementair onderzoeksgebied, maar als een beter woord voor wat doorgaat voor de normale academische kennis. *Men's studies* verwijst hier naar het opvoeren van een door mannen geproduceerde kennis als was deze een door 'mensen' geproduceerde, universeel geldige kennis. Het woord is een ironiserend synoniem voor de zogenaamde *human knowledge*. 'Objectivity is the name we give to male subjectivity' stelt de inleiding, en gebruikt dus het woord

12 Walter Benjamin, 'Over het begrip van de geschiedenis', in: idem, *Maar een storm waait uit het paradijs* (Nijmegen 1996) 149.

Katharina Fritsch, *Tischgesellschaft* (1988). Uit: Burkhard Riemschneider en Uta Grosenick ed., *Art at the turn of the millenium* (Köln 1999) 163.

men's studies om de politiek in de kennis te betrappen.[13]

Vandaag de dag roept *men's studies* eerder de associatie op van *masculinity studies*, het onderzoek naar ideologieën en praktijken van mannelijkheid dat, idealiter, één van de componenten van genderstudies zou vormen. De laatste twee decennia, met een groeispurt halverwege de jaren negentig, is een grote hoeveelheid titels onder deze noemer geproduceerd. Wie alleen al in de Nederlandse Centrale Catalogus met het trefwoord *masculinity* zoekt, vindt meer dan driehonderd titels. *Men's studies* heeft, anders dan *women's studies*, geen eenvoudige Nederlandse vertaling door de dubbele betekenis van het Engelse *men*: mensen en mannen. 'Mannenstudies' betekent bij ons vooral 'mannelijkheidstudies'. Die betekenis is niettemin adequaat, aangezien de ironische en de serieuze betekenis van *men's studies* overlappen waar ze beide zichtbaar willen maken dat behalve vrouwen ook mannen een sekse hebben. 'Mannen' lijken buiten genderverhoudingen om te bestaan, en ze worden, anders dan vrouwen, makkelijk bestudeerd alsof ze niet ook producten en producenten van een geseksueerde sociale orde zijn. Met de oproep om genderstudies ook over mannen te laten gaan, werd geen politieke symmetrie tussen de categorieën mannelijkheid en vrouwelijkheid gesuggereerd. Het ging niet om onderzoek naar een pluralistische seksuele differentie, maar om onderzoek naar de reproductie van macht en dominantie, van hiërarchische asymmetrie.

Mannelijkheidstudies willen een deel van het antwoord zijn op de identiteitslogica van de traditionele academische kennisproductie, die iedereen aan het man/mens perspectief onderwierp. Maar als mannelijkheidstudies de identiteits*logica* helpen deconstrueren, is het nog niet evident dat ze daarmee aan de kant van de identiteits*politiek* komen te staan, die de politiek is van de tot 'anderen' gemaakte subjecten. Mannelijkheidstudies lijken kwetsbaar te blijven voor de associatie met *men's studies*. Hoe onderscheidt deze nieuwe aandacht voor mannen zich van de aandacht die ze al hadden in wat de traditionele academische *men's studies* waren? Dat de potentie van deze 'kant' van genderstudies om inderdaad pluralistische beschrijvingen op te leveren van een empirische veelvoud aan mannenlevens, geen denkbeeldige is, wordt gesignaleerd door mannelijkheidsstudies *watchers*.

In een recent reviewartikel wordt naar aanleiding van een aantal titels op het gebied van mannelijkheidsstudies opgemerkt dat in die publicaties

13 Dale Spender ed., *Men's Studies Modified. The Impact of Feminism on the Academic Disciplines* (Oxford 1981) citaat op 5.

vrouwen en hun perspectieven eigenlijk weinig aan het woord komen. De auteur, Konstantin Dierks, constateert dat een obsessieve focus op de zelfrepresentatie van mannen mannengeschiedenis en mannenstudies op een hellend vlak zetten.[14] Bryce Traister spreekt zelfs van *masculinity studies* als academische Viagra. Terwijl onze cultuur doordrenkt is van representaties van de oude bekende normatieve mannelijkheid, zijn deze in het universum van mannelijkheidsstudies nauwelijks terug te vinden. Kan het echt allemaal gelezen worden als *camp*, *drag* en parodie, vraagt Traister zich af. Hij stelt dat mannelijkheidstudies niet simpelweg 'vrouwen' door 'mannen' kunnen vervangen, en het niet voldoende is 'simply to add "masculinity" to feminist theory and stir'.[15] Mannelijkheidsstudies moeten hun afhankelijkheid van feministische studies blijven beseffen.

De vraag blijft hoe mannelijkheid en vrouwelijkheid, als ze geen symmetrische categorieën zijn, zich dan wel tot elkaar verhouden. Ik vrees dat ik u nu een nevelig deel van ons traject in moet voeren, waar het zicht steeds weer wat bedrieglijk blijkt en van onzichtbaarheid nota bene twee versies bestaan.

Onzichtbaarheid in veelvoud

De feministische heuristiek, die vrouwen (dan wel gender) inzet om de geschiedenis op nieuwe manieren te leren kennen, investeert veel in het begrip 'onzichtbaarheid'.

'Vrouwengeschiedenis' was ingegeven door de gedachte dat de geschiedschrijving vrouwenlevens negeerde. Dat motief van afwezigheid en onzichtbaarheid is in de loop der tijd nooit verdwenen, hoewel het op steeds nieuwe niveau's is gaan spelen. Vrouwen en hun levens waren verborgen geweest voor de geschiedenis. Ze zouden zichtbaar gemaakt worden. Toen bleken sommige vrouwen zichtbaarder te worden dan andere. Vervolgens werd veel van de onzichtbaarheid geweten aan het werken met oude dichotome begrippenkaders (privé-openbaar, natuur-cultuur enz.), die bijvoorbeeld de 'politieke' geschiedenis met een ingebouwde blinde vlek voor vrouwen had opgezadeld. Uiteindelijk werd in steeds radicalere vorm het aporetische karakter geformuleerd van de poging 'vrouwen'

14 Konstantin Dierks, 'Men's History, Gender History, or Cultural History?', *Gender and History* 14 (April 2002) 147-151.

15 Bryce Traister, 'Academic Viagra: the Rise of American Masculinity Studies', *American Quarterly*, 52 (Juni 2000) 274-304, citaat op 299.

zichtbaar te maken. Is de feministische representatie van 'vrouwen' niet veroordeeld tot het steeds weer herhalen van de *status aparte* van het woord 'vrouwen', die de erfenis is van een geschiedenis van macht en dominantie? Is het wel mogelijk iets anders zichtbaar te maken dan de zich telkens herschikkende claims op de identiteit of de belangen van 'vrouwen' binnen een politiek krachtenveld dat wisselend 'verschil' en 'gelijkheid' mobiliseert? De ontwikkeling in het onzichtbaarheidsmotief laat zich typeren met enkele boektitels: van *Hidden from History* (1974), naar *Becoming Visible* (1977), naar *Ain't I a Woman?* (1981), naar *Beyond Separate Spheres* (1982), naar *Women and the Public Sphere* (1988), naar *Am I that Name?* (1988).[16]

Dat hier natuurlijk heel diverse kwesties van 'onzichtbaarheid' spelen, van historiografische, kennissociologische, ontologische, epistemologische aard, maakt de aanvankelijke vraag alleen maar intrigerender. In al die toonaarden komt de vraag terug hoe iets dat bestaat zo moeizaam zichtbaar te maken kan zijn. Natuurlijk heeft het uitdijende veld van feministisch onderzoek voor een nieuwe 'zichtbaarheid' van 'vrouwen' gezorgd. Maar er zijn auteurs die de voorkeur geven aan zeggen dat het feministisch onderzoek vooral steeds meer betekenissen heeft geproduceerd. Zij denken dat wat zo steeds meer zichtbaar wordt, eerder de afwezigheid is van de referent van het 'vrouwen', dan een betere verankering van 'vrouwen' in een buitentalige, empirische referent.

Het probleem van de re-presentatie van vrouwen is in de loop der jaren steeds radicaler gesteld. Het begrip gender lijkt dát wel goed te kunnen: het is eerlijk over de onbepaaldheid van de centrale onderzoekstermen. Het beaamt dat mannen en vrouwen, mannelijkheid en vrouwelijkheid tekens zijn: zaken dus, die steeds iemand of iets vervangen door iets anders, die op enigerlei wijze iets afwezigs aanwezig maken. Zoals Scott het formuleert: '"man" and "woman" are at once empty and overflowing categories.'[17] Zoals we 'natuurlijk' weten, kunnen tekens en betekenissen (zeer) conventionele relaties aangaan. 'Conventioneel' betekent 'niet oorspronkelijk', en bestaat

16 Ik varieer hier op een formulering van Scott, *Gender*, 17. Het gaat om resp. Sheila Rowbotham, *Hidden from History. 300 Years of Women's Oppression and the Fight Against It*; Renate Bridenthal en Claudia Koonz ed., *Becoming Visible. Women in European History*; Bell Hooks, *Ain't I a Woman? Black Women and Feminism*; Rosalind Rosenberg, *Beyond Separate Spheres. Intellectual Roots of Modern Feminism*; Joan B. Landes, *Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution*; Denise Riley, *"Am I That Name?" Feminism and the Category of "Women" in History*.

17 Scott, *Gender*, 49.

Foto van Paul Maxon, *In the clouds* (1995). Ansichtkaart.

in een alledaagse (ouderwets, conformistisch) en een filosofische uitleg (dat wat niet natuurlijk is, wat afspraken tussen mensen betreft). Bij linguisten slaat het woord op de radicaal arbitraire relatie tussen teken en betekenis. Dat wil zeggen: de misschien genaturaliseerde, maar niet natuurlijke, misschien sociaal dwingende, maar niet noodzakelijke relatie tussen teken en betekenis. De kant van de 'sociale' conventie bezorgt feministen vertwijfeling in de alledaagse praktijk, maar de filosofische en linguistische kant zorgt voor opluchting: ze laat ons de mogelijkheid te morrelen aan betekenis. Tekens zijn de eenheden van linguistische én politieke representatie, en de handeling van representatie maakt feministische theorie, geschiedschrijving, en politiek mogelijk. Constateren dat genderhistorici met 'tekens' te maken hebben, levert echter nog geen politieke geschiedenis op. Als gendergeschiedenis geen pluralistische geschiedschrijving van de vele betekenissen van gender wil zijn, moet ze de confrontatie aan met asymmetrische representatiekwesties.

Van zowel de categorie 'vrouwen' als 'mannen' kan gezegd worden dat ze 'onzichtbaar' waren voor veel traditionele geschiedschrijving, alleen zijn ze dat beide op heel andere manieren. Het universele subject van de historiografie of de filosofie bleek een fictie - zoals Scott schrijft: 'Man was

never a truly universal figure'.[18] De ontmaskering van de claim op universaliteit als een particularistisch perspectief heeft mannelijkheid 'zichtbaar' gemaakt waar hij dat eerst niet was. Maar mannelijkheid is niet op dezelfde wijze een 'onzichtbare' categorie als vrouwelijkheid.

De representatie van vrouwen ziet zich geconfronteerd met de onzichtbaarheid van empirische vrouwen en een oververtegenwoordiging van symbolische vrouwelijkheid. De representatie van mannen en mannelijkheid worstelt met het omgekeerde verschijnsel: een oververtegenwoordiging van empirische mannen, en onzichtbaarheid van de symbolische status van mannelijkheid. Terwijl de traditionele politieke ruimte empirisch bezet is door mannen, niet door vrouwen, is het zicht op de aard en de betekenis van die dominantie notoir slecht. De naturalisering, of vergaande vanzelfsprekendheid van configuraties van mannelijkheid en dominantie is te illustreren aan de hand van enkele van haar bestaansvormen: 1) als norm van de symbolische wereld: wat de - historische dan wel filosofische - canon als 'menselijk' perspectief presenteerde is eigenlijk een mannelijk perspectief; 2) als publieke aanwezigheid: het sociale protest tegen criminaliteit, geweld, onveiligheid wordt zelden een klacht over mannelijkheid, laat staan een 'mannelijkheidsdrama'; 3) als mannelijke gender-identiteit: er is blijkbaar een specifieke psychologische constellatie die als hefboom werkt in het proces waarin anderen tot 'anderen' gemaakt worden.

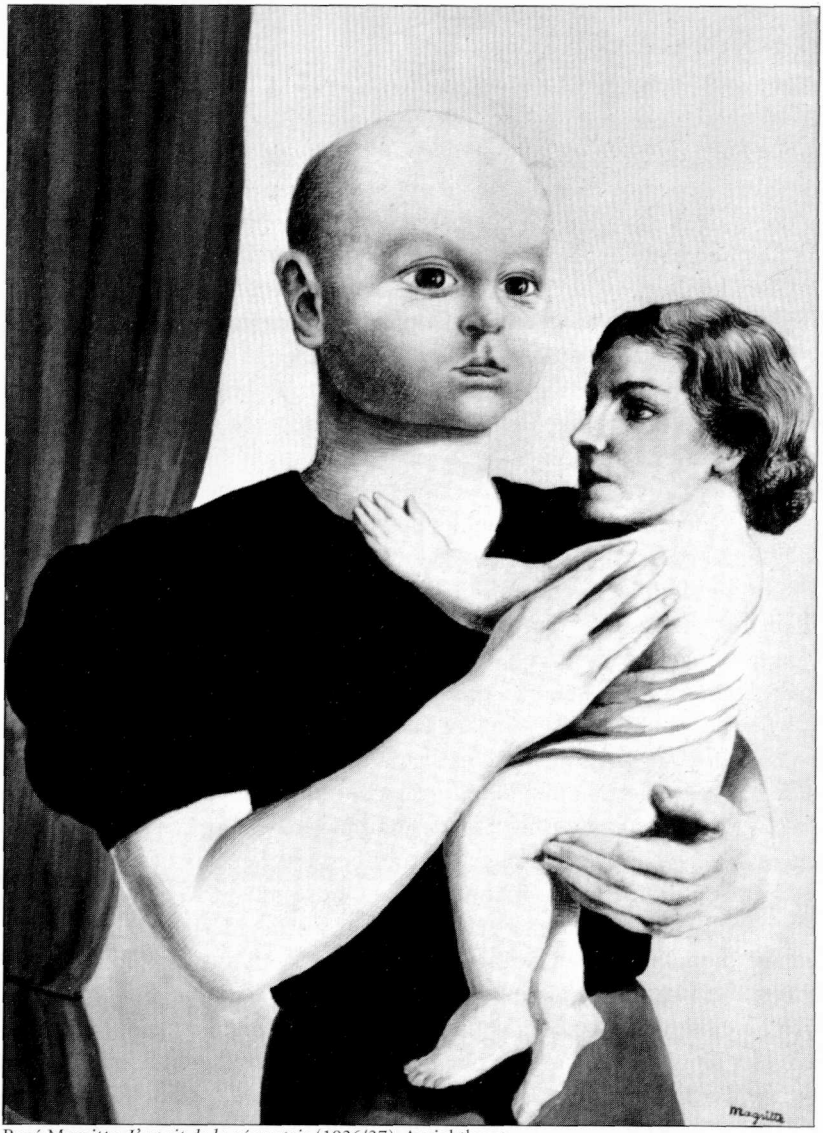
De ingewikkeldste vraag is hoe de verschillende niveau's van onzichtbaarheid samen zouden hangen. Is er een analytisch verband te leggen tussen het politieke en het persoonlijke van mannelijkheid? Hoe begrijpen we het mechanisme in de psychische constitutie of sociale praktijk van mannelijkheid waarin 'anderen' een werkwoord is geworden? Een eerste bouwsteen levert de psychoanalyse. De psychoanalytische theorie begrijpt mannelijkheid en vrouwelijkheid niet als oorspronkelijke identiteiten, maar als resultaten van processen die kinderen, ondermeer, een gender-identiteit opleveren. In Freuds eigen uiteenzettingen ontbreekt helaas een directe problematisering van mannelijkheid: de psychische ontwikkeling van het jongetje illustreert eerder iets algemeens dan iets specifieks. Maar latere uitwerkingen en herinterpretaties van zijn theorie hebben daar aan gewerkt. Zo begrijpen we nu ondermeer dat voor het bereiken van 'mannelijke' identiteit, inderdaad, zwaar geinvesteerd moet worden in onzichtbaar maken. Hieronder een impressie.

18 Scott, *Gender*, 197.

Sekse-identiteit ontstaat tegelijk met het algemene besef een eigen identiteit te hebben, een onderscheiden zelf te zijn, dus in het proces van afsplitsing van dat zelf uit de moeder-kind eenheid. Het onderzoek van het kind naar de grenzen tussen het zelf en de moeder is een turbulent, agressief geladen proces, waarin, in beurtelings verzet tegen en versmelting met de moeder, identificatie en separatie tot stand komen – de raderen in de productie van een eigen identiteit. Dat geldt voor zowel het (latere) jongetje als het meisje. Beiden beginnen persoon te worden in en via de relatie met de moeder, echter, voor het jongetje staat het man worden haaks op die relatie. Het moet zijn mannelijke identiteit veroveren tegenover een persoon van de tegengestelde identiteit, aangezien de 'moeder' zo vaak een vrouw is. Om de mannelijke identiteit te krijgen moet het kind zijn identificatie met de moeder verbreken en er één met de vader tot stand brengen. Dat betekent bovendien: identificeren met een identiteit die bij een zelf hoort dat, inderdaad, nog al eens 'afwezig' is, en waarover het kind dus weinig concreet identificatie-materiaal ter beschikking heeft.

Het kind vecht in zijn ontwikkeling naar een eigen zelf dus om zowel erkenning als differentiatie juist in de interactie met de moeder-rol. Omdat identiteit en gender-identiteit simultaan ontstaan is, om uiteindelijk jongetje te worden, de inzet om diezelfde vrouw/moeder tot 'ander' te maken groter dan wanneer het kind meisje moet worden. De eigen ego-grenzen worden hoger opgetrokken, maar daarmee verliest het jongetje ook affectief en cognitief greep op het psychische en sociale veld waarbinnen zijn zelf zich beweegt. Het mannelijke ego verschijnt als een voortdurende strijd tussen rigiditeit en poreusheid van de grenzen van het zelf. Een zelf waarvoor later weer een vrouw het belangrijkste object van verlangen dient te worden.

Het is al lastig dat de mannelijke identiteit ontstaat (bestaat) in een negatieve articulatie van het zelf, tegenover het moederlijke/vrouwelijke, en met behulp van een nogal 'leeg' voorbeeld. Als nu bovendien in de interactie van kind en moeder-rol de moeder-persoon onvoldoende overeind blijft als apart, stabiel zelf, waartegenover een 'veilig' proces van afzetten en versmelten kan plaatshebben, ontstaat een gemankeerde differentiatie. De moeder/vrouw wordt niet als 'echte', autonome persoon zichtbaar, en gaat geïdealiseerd dan wel gehaat worden. Een differentiatie die om welke reden ook onvoldoende slaagt, zal leiden tot een onaflatende jacht van het subject op erkenning door een ander subject, een erkenning die het subject 'realiseert' via domineren: de ander die dan doet wat het subject wil, fungeert als de substituut-erkenning.

René Magritte, *L'esprit de la géometrie* (1936/37). Ansichtkaart.

Gender-identificatie met een slechts vaag bekend model, risico van onzichtbaarheid van de eigen subjectiviteit van de vrouw, slecht zicht op de fijnafstemming van de relaties in de directe nabijheid – het mannelijke affectieve en cognitieve leven lijkt inderdaad te draaien rond onzichtbaarheid, niet kunnen zien, niet willen weten. We lijken zowaar wat greep te krijgen op de klacht van vrouwen niet gezien, gekend, gehoord te worden - in academische, publieke, dan wel persoonlijke settings, die varianten kent in de klachten alléén 'als vrouw' gezien te worden, of juist niet 'als vrouw' gezien, gehoord, gekend te worden.

Maar welk belang heeft deze psychoanalytische reconstructie van mannelijkheid voor de historische reconstructie van praktijken van mannelijkheid? Hoe komen we van een uiteenzetting van individuele identiteitsontwikkeling naar een politiek-culturele *Wirkungsgeschichte* van mannelijkheid? Verschillende auteurs hebben de psychoanalytische theorie van object-relaties (de school waaruit bovenstaande schets van psychische ontwikkeling afkomstig is) als heuristische ingang gebruikt naar het grote(re) politieke verhaal - de geseksueerde ideologische culturele formatie van de moderne westerse maatschappij. Christine DiStefano heeft het verschijnen van de moderne man in de geschiedenis van de moderne politieke theorie zichtbaar willen maken.[19] Ze maakt het bekende voorbehoud dat Freuds invalshoek slechts van toepassing kan zijn op het westerse kerngezin, maar acht het een goede inspiratiebron voor haar studie, die drie soorten moderne mannelijkheid onderscheidt bij respectievelijk Hobbes, Marx, en Mill: de heroïsche, productieve, en disciplinaire. Een andere auteur, Susan Bordo, heeft verband gelegd tussen de theorie van object-relaties en de moderne cognitie.[20] Zij ziet het Cartesianisme als een masculiene herstructurering van kennis, waarbij ze een analogie legt tussen het moderne epistemologische onderscheid van subject en object, en de psychische separatie-angst die aan de wieg van mannelijke gender-identiteit staat. Ze spreekt van een 'vlucht naar objectiviteit' die een 'vlucht weg van de vrouw' is.

19 Christine DiStefano, *Configurations of Masculinity. A Feminist Perspective on Modern Political Theory* (Ithaca 1991). Mijn schets van het ontstaan van mannelijke identiteit is voor een deel ontleend aan dit boek.

20 Susan R. Bordo, *The Flight to Objectivity. Essays on Cartesianism and Culture* (Albany 1987).

Maar waarom het verhaal over de individuele subjectwording als beginpunt gebruiken en niet aan de andere kant beginnen - bij de politieke productie van mannelijkheid? Politiek en gezin zijn beide zowel producent als product van subjecten-met-een-gender, en de symbolische orde interacteert met de psychische. Symbolische orde is de betekenis van 'politiek' waarin deze, als rijk van de vastgestelde posities, gereguleerde taal, en vanzelfsprekende betekenis, tevens veel posities, taal, en betekenis heeft weggeschoffeld. Als we naar onzichtbare mannelijkheid zoeken, is het politieke productieproces daarvan minstens zo interessant als het familiale.

Gentlemen: politieke figuren

Scott streefde een politieke geschiedenis na die de domeingrenzen met sociale en cultuurgeschiedenis zou overstijgen. Ik stel voor onze aandacht te richten op hoe mannelijkheid het doet als onderzoeksobject in een gendergeschiedenis à la Scott.

Een interessant voorbeeld van de verwevenheid van politieke, culturele en sociale identiteit met gender levert het historische fenomeen van de achttiende-eeuwse cultuur van '*politeness*'. Het idioom van de 'polite culture' werd ontwikkeld ondermeer als tegenbod aan de door het republikanisme geïnspireerde 'civic culture'. In contrast met de meer martiale republikeinse instelling werd *politeness*, in haar concentratie op een 'verzachting' van de moraal en een op wellevende conversatie gerichte omgangsstijl, geacht de toenemende internationale commercie te bevorderen. Voor verschillende auteurs leek *polite culture* bij uitstek een 'vervrouwelijking' van het sociaal-culturele leven te vertegenwoordigen. Maar hoe moeten we die ogenschijnlijke 'feminisering' begrijpen?

Studies die focussen op de debatten rond *politeness* en de daarin roulerende gender-betekenissen, komen tot de conclusie dat die debatten juist over mannelijkheid gingen. Michèle Cohen schetst de gelijktijdige sociale, politieke en taalstrijd die zich in het achttiende-eeuwse Engeland afspeelde rond de *polite culture*.[21] Ze beschrijft de competitie over normen voor mannelijkheid waarbinnen nieuwe gender-normen voor burgerlijke identiteit werden geformuleerd. De gigantische investering van het debat in het bepalen van de correcte sociaal-politieke 'mannelijkheid' was gericht

21 Michèle Cohen, *Fashioning Masculinity: national identity and language in the eighteenth century* (London 1996).

op adaptie van het mannelijke politieke subject aan een nieuwe politieke situatie. De overgang van hof naar parlement noopte de *gentlemen* vaardigheden te ontwikkelen die ze in staat stelden 'voor het volk te spreken'. Het bracht met zich mee dat voor het leren van die taal de *gentleman* de grens moest overschrijden naar een domein van vrouwen, c.q. geconnoteerd als vrouwelijk: conversatie. De zorg om de inherente dreiging van *effeminacy* voor deze mannen bracht een angstvallige afweging en fijne onderscheidingen voort van de stijlen van conversatie die (mannelijke) *politeness* dan wel net haar tegendeel: het exces (*effeminacy*) vertegenwoordigden.

Ook Philip Carter buigt zich over de achttiende-eeuwse bezorgdheid over de problematische relatie tussen verfijnde cultuur en de normatieve standaarden voor mannelijk gedrag, een gevecht tussen 'sober fathers and irresponsibly refined sons', tussen verdedigers van de associatie en die van de dissociatie van mannelijkheid en *polite society*, en tussen de idiomen van *politeness* en van *sensibility*.[22] De pleitbezorgers van mannelijke *politeness* verzekerden het belang van leren van de conversatie van vrouwen, wat onderwijl noopte tot in het leven roepen van genuanceerde onderscheiden van wat nog 'vrouwelijk' en wat juist 'mannelijk' was. De *gentle*man was vooral een gentle*man*.

Voor Cohen neemt de politieke relevantie van de *gentleman* een centrale plaats in het debat in: de zorg over mannen hun sociaal-culturele en politieke vaardigheden viel samen met de zorg over het behoud van de Engelse nationale identiteit. 'Mannelijkheid' moest verzekerd worden in de dichte nabijheid van wat tegelijk als 'vrouwelijke' en 'Franse' kwaliteiten gezien werden, waar gemakkelijke en frivole conversatie een Franse nationale eigenschap geacht werd te zijn. Om Engelse mannelijkheid en een mannelijke Engelse taalpraktijk te behouden, moest de opvoeding en de *self-fashioning* van de *gentleman* afstand bewaren ten opzichte van de conversatie van vrouwen. De cultivering van een mannelijke nationale taal had als uiteindelijke consequentie dat zo tegen de negentiende eeuw vrouwen hun conversatie het zwijgen was opgelegd: het Victoriaanse ideaal was geboren van een bescheiden, zich ten gunste van de expressie van mannen wegcijferende vrouw. Met de vrouwelijke conversatie was ook de vrouwelijke publieke aanwezigheid uit het zicht verwijderd.

22 Philip Carter, *Men and the emergence of polite society, Britain 1660-1800* (Harlow 2001) citaat op 8.

De historische studie van de achttiende-eeuwse *polite culture* illustreert niet de psycho-analytische uitleg van het ontstaan van mannelijke gender-identiteit. Ze illustreert hoe een politieke identiteit in termen van gender werd ontwikkeld, in een competitie tussen mannelijke gender-identiteiten. We hebben hier een gendergeschiedenis van de sociaal-politieke geboorte van een mannelijk subject, in gesprek met mannen over mannen, geobsedeerd door grensbepaling ten opzichte van het vrouwelijke, en gerealiseerd ten koste van vrouwelijke politiek-culturele subjectiviteit. *Gentle* staat voor edel, beminnelijk, aardig, wellevend, kalm, lief - het zijn de zichtbare betekenissen van het zelfverleende predicaat van deze *gentle men.*